

Series I

Vol. VI, No. 4

December 1980

ՀԱՅ

ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՀԱՆԴԵՒ

ARMENIAN

NUMISMATIC

JOURNAL

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ARMENIAN NUMISMATIC SOCIETY

8511 BEVERLY PARK PL., PICO RIVERA, CALIF. 90660, USA

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL Ser. I, Vol. VI, No. 4 December 1980

ANNOUNCEMENT

Dear Friends,

Recently, like many others, you have been wondering why the Sibilian commemorative volume has not been delivered in late 1980 as it was promised.

The editors of this special edition of the Armenian Numismatic Journal, Prof. Dickran Kouymjian and yours truly, have not spared any effort to get the production out on schedule. From the beginning the goal has been to publish an edited volume, comprised of essays on new material in the field of Armenian numismatics, worthy of the memory of the father of Armenian numismatics.

In brief, this meant editing and correcting the manuscripts, gally proofs, and page proofs. To insure a faultless volume --as nearly as possible-- extra sources of help were seeked as well as the help of contributing authors.

Many authors responded to our call and returned the corrected page proofs before December 1, 1980. For some, beyond the control of all parties concerned, this proved impossible.

Therefore, please be patient a few more months and bear with us for our shortcomings. Eventually, in early 1981, you will have a volume or a book of collected scholarly numismatic articles of which you will be proud.

The size of the Festschrift has exceeded our original estimate. It is expected to have 166 pages and 20 plates. We hope that this additional material, far above the original estimate, will please some of you and perhaps will make the delay approvable.

Y. T. Nercessian
Editor

ARMENIAN NUMISMATIC JOURNAL is the quarterly publication of Armenian Numismatic Society, an educational, non-profit organization. Editor, Y. T. Nercessian, 8511 Beverly Park Place, Pico Rivera, Calif. 90660, U.S.A. Associate Editor, W. Gewenian. Non-member subscription \$6.00 per year. Single copies \$2.00. Back issues available.

ՍԵՐԻԱԲԵՐԵ ԱԼԲԵՆԻ ՆՐԱՅԱԿԻ ՀԱՅԻՒՄԱՆՆՐԾ, ՆԱԱՏՄԱՄԲ ՄԻՍԱԻԱՆԻ ԹՐԱՄՆԵՐՈՒԿԻ,
ՈՒՂԱԿԻԱՅ ԱՌ Հ. Դ. ԱԼԻՇԱՆ, ՎԵՆԵՏԻԿ
(ԿԻՒՐԿԱՆ ՀԻՆ ԴՐԱՄՆԵՐ*)

1883 ՅՈՒՆՈՒԹՅ 10

Կիւրկեան զրուածդ ինծ իմացնելո՞ւ լու ըրեր, զուցէ ինչ կարենամ
ծեռդ ծզել, դիւրազոյնքն վասն իմ են Կիւրկիոյ քաղաքաց դրամապակերբ:
Մեծ բազմութիւն հին դրամոց աշխարհին՝ մասակարարեր եմ առ Խաչինկիչօն,
այլ դեռ ունիմ բովս: Մասակարաց երեւին (որպէս Pharnabazէ սաւրապն
զոր տեսար) եւ այլ դրամոց քաղաքացն, տառնց պատկերներէն ջանամ յուել
եւ տեղերութեամբը: - Սաոյզ է որ քաղաքականօրէն յարմար չէ այսպիսի
հրատարակութիւնը այս ժամանակներս, որ մեր կառակարութիւնը շատ կան-
կածու եւ նախանձակնդիր աշք ձզած է չայոց վրայ:

1883 ՓԵՄՐՈՒԹՅ 16

Կիւրկիոյ քաղաքաց դրամոց համար յուսամ զիս չես վուրացներ,
զի շարժմունքու աւելի ծանրացեալ է ի ի քերմանէ եղանակին ազդեցութեան:
Գաայ մէկն (զի առ հիմօննեան այլ եւս չկարեմ դիմել) որ դրամը լաւ
պիտի օրինակէ եւ այն ծանօթ եւ սան, սայեան Տիգրան:

1883 Ապրիլ 30

Նամակս սոսկ Կիւրկեան եւ հին դրամական է: Աւելի ինծ ընտանի
եւ սովորակն դրամը են եւ մեծ բազմութիւնը թէ ծանուցելոց եւ շատ
տարրերութիւնը դեռ չծանուցելոց մասակարարած եմ առ Մ. Խաչինկիչօն քան
այլք: Քաղաքաց դրամոց բովանդակ ցանկն դրի, որպէսզի որոնցն որ
աւելի ուղես եւ չունիս զարարածն, ինծ իմացնես որպէսզի զանոնը
նոյն զարարել...:

[Նամակին հետ կայ հետեւեալ զրութիւնը].

Քաղաքը Կիւրկիոյ եւ դրամը նոցին ծանուցեալը. Արծաբը AR եւ պղինձը AE.

1. Aeyae. Այս քալէ AE autonome, ինքնիշխանական.
AE Antiochus IV de Commagène.
AE Imperiales -pladrin- ysalanine.
2. Alexandria ad Issum . AE. ինքնիշխանական.
AE Antus IV Commag. AE Imp. Neran. gallien.
3. Anazarbus que et Caesarea.
Էր. 1^ր տար 774 Տ. 21 Տ. C.
Էր. 2^ր տար 735 Տ. 19 Տ. C.
դրամը AE ինքնիշխան. Imp. les Neron-Gallien.
4. Anemurium. AE ինքնիշխան. Imp. Domitien-Valerien.
5. Adana. AE ինքնիշխան. Imp. AE Sabina-Gallien
-Antiochia ad Sarum. AE Antioch. IV Comm.
AE Imp. Marc-Aurèle.
6. Antiochia maritima ANTIOXEON THL
ΠΑΡΑΛΙΟΥ
AE Imp. Philippe père.

* Բուրինեան դրամներու վերաբերեալ նամակի հատուածներուն մասին
տես Հայ Դրամակիական Հանդես, հատ. Դ (1978), հրատարակուած
1980 թ., էջ 47-55:

7. Argas. AE Imp. Valerien-Gallien.
8. Augusta. AE ինքնիշ. AE Imp. Valerien.
9. Calenderis AR եւ AE. Ant. Imp. AE. Auguste-Valerien.
10. Colybrassus AE Ant. AE. Antioc. IV, Commagène
AE Imp. Commade-Gardien.
11. Coracesium. AE Imp. Trajan-Salonina.
12. Corycus. ինքնիշ. AE Imp. AE Trajan-Gallien.
13. Diocaesarea. Imp. AE Sept Sevère-Philippe fils.
14. Doron. AE Imp. Marc Aurèle.
15. Epiphanea (հին աստված Օենիած)
AE Imp. Commade-Gardien III
16. Germanicopolis. ինքնիշ. AE միալի.
17. Flaviopolis. AE Imp. Domitien-Valerien.
18. Hieropolis. AE ինքնիշ. AE Antiocus IV, Commagène
AE Imp. M. Aurèle-Caracalla.
19. Iotapé. AE Imp. Philippe-Valerien.
20. Grenopolis. AE ինքնիշ. իհսոս հազուազիւտ.
Imp. Domitien-Gardien III.
21. Laerte. AE Antiocus IV Commag. Imp.-Trajan Salanin.
22. Mallus AR ant. սատրապ պարսից AE եւ ինքնիշիանական.
AE Imp. Auguste-Etruscille.
23. Meyarsus ինքնիշ. AE.
24. Mapusus-Mapuestia, Ère de Rome 685 a.C. 69
2me ère. automac. 695-696 de Rome a.C. 59-60.
AE ինքնիշ. եւ Ant. IV Commag.
AE Imp. Caude-Valerien.
25. Nagidus. AR ինքնիշ. եւ Revue Numis. 1853
(փոքրիկ փող-Waddington, զոր եւ ունիմ).
26. ? (տարակուսելի է դրամ Լիւկիոյ). AR ինքնիշ. AE ինքնիշ.
27. Olba. grand-pretres. Palemon. Tencer, հազուազիւտ.
Ajax son fils. AE touts au revers d'Auguste.
AE Imp. de Colonie romaine. Sep. Sevère.
28. Seleucie. AE ինքնիշ. AE Imp. Tibère-Gallien.
29. Selinus. AE ինքնիշ. AE Imp. Tibère-Gallien.
[Solis ինքնիշ. AR եւ AE.
30. - Solopolis AE Pompee.
Pompeiopolis AE ինքնիշ. AE Imp. Pompee-Treb-Gallien.
32. Tarsus. AR սատրապաց, արամայազիր:
ինքնիշ. AR եւ AE. Imp. AR Auguste-Gallien.
33. Zephirium. ինքնիշ. AE Imp. AE Hadrien-Treb-Gallien
34. Eleusa insula. Serius. Sébasté.
Eleusa անուամբ ինքնիշ. AE.
Sébasté անուամբ ինքնիշ. AE. Imp. AE Auguste-Valerien.

Թագաւորաց դրամք Կիւլիկիոյ .

1. Torcondimotus I, AE.
2. Alexander et Iotapé Soror. AE. հազուազիւտ.
3. Philopator I կամ II.

Աւարտի դրամոց կարգ հին Կիւլիկիոյ .
Գոյ եւ սեպազիր տարիւք հին թարքօնտիմսի, անուամբ Կիւլիկիոյ
թագաւորի արծաթի բոլորշի խորանարդ դրոշմ մի, որոյ զաղափարն ըսվս
է եւ հրապարակեալ է ի Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft
ի + Մօրտմանէ. թէ ուզես եւ անոր զաղափարն եւ հատուածք խաւրեմ:

Զեր այսորիկ իւրաքանչիւր քաղաքաց եւ դրամոց վրայ հակիրճ հատ-
ւածս բայց տեղեկութեամբք յորս գուցէ յուսամ մանր ինչ գիտելիս որք
օգտեն եղօրդ, քաղեմ ի զրոց William Martin Leake, ծանօթ հեղի-
նակիդ, ի Numismatical Hellenica, London, 1854: Առ այժմ ինն քաղա-
քաց (1-9) վերոյիշելուց քաղուածոն տնեմ, տես եթէ հածոյ թուին, քա-
ղեմ եւ յղեմ զամենեսին:

1. Aeyae. In the autonomous times of this...etc.

[Չեմ օրինակեր այս հատուածը]:

1883 Սեպտեմբեր 13

Ոէյի տուած տեղեկութիւնք զբիւզանդից Կիպրոսի ծիշդ պէտք է
լինին զի իւրաքանչիւր թագաւորաց դրամքն կշոած եւ քննած են: Սո
կշոոց վրայ շատ քննութիւն չունիմ իմ անթւաքանասէր գլխովս: Ցայտնի
է որ ինչպէս մեր Ռուբինեանք, Կիպրոսի Լուսինեանք ալ, առաջին աւե-
լի մեծ եւ ծանր բիւզանդք կտրած են վերջինք աւելի փոքր ըստ այսմ
պատմութեան յիշուած միջոցի թագաւորին բիւզանդը նայելու է թէ որ
կշոոց պատկանի: Սեր Ռուբինեանց համար դիւրին է ինձ այլ ոչ կիպրա-
ցոց համար: Վերջապէս եղրայրիկ զլուխս զլւու կուտանք քանի որ շուն-
չըս վրաս է մի յուսահատիր աս վերջին ազգային Սիսուան գործդ փափա-
քնմ որ որչափ կարելի է ամբողջ ըլլայ, բայց գիտեմ արագութեամբ ու-
զես, յայնմ դժուարի, ուստի ասոր ալ մէկ ճարը կը զանենք, երբ ես
դրամը աւելի աղէկ կ'ապահովեմ, այն ատեն փոխառութիւն մի ընելու
փորձ մի կնենք:

1883 Նոյեմբեր 20

Ժամանակ կորսնցնելոյ վերջ Տիգրան սսայեանը չյաջողցուց լաւ
գծագրել զդէմս Տարքոնդիմի դրամոյն: Նրեկ յանձնեցի առ Մկրտիչ իլի-
մօնթեան որ յուսամ լաւ ուրուազէ եւ առ ես յանձնելուն պէս իսկոյն
խաւրեմ: - Զեր ուրուազողին զիներով այսինքն գ կամ Յ ֆրանքով,
իլիմօնթեան ալ կարէ շինել եւ շատ լաւազոյն, եղբօրդ համար ալ ըլլա-
ցունյուսամ որ հաճի, ես ալ լուղեմ զինք: Միայն ինք ալ զբաղած ըլ-
լալուն առ փաշայն Միւնիդ, որու տան աշխատի, կամաց կամաց եւ հետզ-
հետեէ կրնան զալ ի ծեռքդ ուրուազիծք, ընդ այնմ խոր հիս եւ պղինձ
դրամքն քչիկ քչիկ ետ դարձնես:

1883 Դեկտեմբեր 7

Տարքոնդիմի դրամոյն գտանես աստ երկու ուրուազիծք արարեալ ի-
լիմօնթեանէ, առաջին հարազատ նմանութիւն է արքային զծագրութեան:
Քրկնաղրոշմեալ խարիսխ նաւու ի վերայ պարանոցին, նաշանակէ զի դրա-
մըն հատեալ է ի ծովեզերեայ քաղաք մի Կիւլկայ: - Տեսանումք արդ փո-
րագրիչդ պիտի կարէ նշարիտ գաղափարել, եթէ չկարէ քան մի չարժեր:
իլիմօնթեան հագիւ զիշանի գ ֆրանքաց հատն ուրուազիծք: Սո խօ-
սեցայ ընդ քիմիագէտ եղբօրն պիշէնի: Մա կարէ այլ եղանակաւ մեզ սա-
տարել աժանազոյն յուսամ:

1884 Մարտ 28

Լեւոնթեան տախտակն իմացայ ինչպէս ուզես, այն 2 արծաթ եւ 1
պղինձ դրամոց տեղի ծգեմ ի տախտակն եւ ըստ այնմ շարեմ. հիմակ ասով
զբաղիմ պիտի: Սիթէ այս տախտակը յունական դրամոց ուրուազիծքն ա-
ռաջ հարկ է, չեմ կարծեր, այլ զրէ որ ըստ այնմ շարժիմք:
Սրեք թէոտոր կայսերք կան: Բ.ն չէ կասքարիս եւ ի թեսաղոնիկէ
տիրած է. այս չէ ուզածդ: իսկ ա.ն եւ զ.դ ի նիկիա տիրած են.

ա. Théodore I, Ducas Lascaris, empereur de Nicée. 1204-(+)1224.

սա առնու կին զղուստը նուրինի, որ եւ պրծակէ ապա:

բ. Théodore III, Ducas Vataztes Lascaris à Nicée.

Հարկաւ այս երկու նիկիացի կայսերաց մէկուն դրամոց պատկերն ուզես: Ես թուիմ որ ա. Թէոդորայ, բայց լաւ է որոշես որ ըստ այնմ տամ ուրուագծել:

1884 Մարտ 1

Ուրուագծել տալու դրամոց կարգս այս է, տես, եթէ ուղղելիք կամ նախաղասելի կան ըստ այնմ իմացու: Գրեր էիր ոմանց համար թէ ի բառագրոց Smith-այ հանեալ էիր պատկերս եւ չէիր ուզեր զանոնք: Ես ալ մէկդի թողի մեծ մաս մը:

1. Tarse, արամայեցի տառիւք, առ սատրապովք:

2. Soli, նոյնպէս առ Արիմինեամբք:

3. Soli, յունագիր յոյն զաղթականին:

4. Eleusa.

5. Corycus (Alba կարծեմ խաւրեցի, յնսայեանէ գծագրեալ):

6. Side.

7. Aspendus աջապենտք, աջապինդ, ըմբիշք, զի քաղաքէ ըմբշամարտք հանդիսից եւ դրամք ըմբշամարտից:

8. Nagidus.

9. Alexandria ad Issum.

10. Tyana Cappadociae.

11. Antiochus IV Commagenis.

Այսահ յունականք: Ասոնցմէ դուրս եթէ կան ուզածներդ, իմացու, զի ի նամակացդ այսչափն հանեցի կամեցեալք:

Գոյ եզական պղինձ դրամ Cybistra քաղաքի կամ քերդի գամրաց: Եթէ ուզես ասոր ի Տրայանոս կայսերէ հատեալ պատկերն ալ, տամ ուրուագծել: Համբ ընթանամ առ ի չգոյէ անպիտան պիտանւոյն:

Քաղեց՝ Հ. Սահակ Կրդ. ծեմծեմեան
Ս. Ղազար Վենետիկ

ծանօթութիւն Խմբագրութեան.-

Սերովքէ Ալիշան, եղբայրը Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի, եղած է հնավաճառ մբ: Իր կեանքը անցուցած է հնասիրութեամբ զոր ժառանգած է իր հօրմէն: Ինչպէս նաեւ զբաղած է դրամագիտութեամբ յատկապէս հայկական դրամներով: Ստորագրած է նաեւ մի քանի դրամագիտական յօդուածներ ոչ-հայկական եւ հայկական դրամներու մասին:

Սերովքէ Ալիշանի նպաստը մեծ եղած է Սիսուան հայագիտագիտական աշխատանքի դրամագիտական քաժնին: Հ. Սահակ ծեմծեմեան արդարացիօրէն կը գրէ սթէ ըսենք թէ Սիսուանի զրքին դրամագիտական մասը ամբող-ջութեամբ կը պատկանի Սերովքէ Ալիշանի՝ սխալած չենք ըլլար:

Իր նամակները մեծ լոյս կը սինեն այս ուղղութեամբ: Ասոնք ման-րամասնութեամբ կը քացատրեն դրամներու որու վերագրուիլը, պատկերա-տիպը, խորագրութիւնը, մետաղագործութիւնը եւայլն: Սրբեմն նոյն իսկ կը մեկնաբանեն ու կը ստուգեն մուլթ կէտերը:

Նախորդ էջերու մէջ հրապարակուած նամակները շահեկան տեղեկու-թիւն կու տան Կիլիկիոյ մէջ հատանուած ոչ-հայկական դրամներու վը-րայ, որոնք ուղղակի կապ ունին Սիսուանի մէջ նկարագրուած դրամներ-ուն հետ:

BOOK REVIEW

MOUSHEGHIAN, Kh. A. Dramakan shrjanarutiwné Hayastanum skzbits'
mic'h'ew X dar H.K.-i /The monetary circulation in Armenia from
the beginning to X century A.D./ - Դրամական շրջանառութիւնը
Հայաստանում սկզբից մինչեւ Ժ. դար Յ.թ.ի, զրեց Խ. Ա. Մուսհեղիան.
Nationalbibliothek Vol. CCXXIV, Mekhitarist Press, Vienna,
Austria, 1979, viii + 280 pp., illus. In Armenian.

Գիրքը բաժնուած է հինգ գլուխներու ու ուր քննարկուած է Հայաստանի դրամական շրջանառութիւնը տասնը-վեց դարերու ժամանակամիջոցի մը համար:

Առաջին գլխուն մէջ հեղինակը կը նկարագրէ Հայաստան գտնուած ամենահին դրամները յայտնաբերուած հատ ու կենտ սմուշներով, թուագրուած ն.թ. Զ-Ե դարերուն մէջ, գտնուած Այրարատի եւ Սիւնիրի մէջ: Սուշեղեան կ'եզրակացնէ թէ ասոնք պատահականութիւններ չեն այլ տնտեսական կեանքի վերաբերեալ վկայութիւններ են: Արեւմըտնան Հայաստանի աքեմենեան սատրապ Տիրիբազոսի դրամները թողարկուած են Կիլիկիոյ հսսու, Մալլոս, Սուլի եւ Տարսոն քաղաքներուն մէջ, 386-380 ն.թ. Թուականներուն: Իրամներու վրայ նշուած են Տիրիբազոսի եւ քաղաքներու անունները թէ յունարէն եւ թէ երկլեզուեան յունարէն եւ արամերէն արձանագրութիւններով: Արեւելեան Հայաստանի սատրապ Մրոնդասի (Մրւանդ) դրամները թողարկուած են Փոքր Ասիոյ Լամպսակ, Կիսթենէ եւ Կլազոմենէն քաղաքներուն մէջ, 362 ն.թ. Թուականին: Որոնդասի դրամներուն վրայի դիմանկարները միակ պաշտօնական վկայութիւնները եղած են աքեմենեան տիրապետութեան վերջաւորութեան մէջ յիշատակուած հայերու փոխարքայ Երուանդին համար: Երկրորդ գլուխը կը ներկայացնէ հին հելւենիստական դրամներու շըրջանառութիւնը Հայաստանի մէջ, սկսելով Դ դարէն ն.թ., ինչպէս նաեւ ներկայացուած են հակիրծ ներածականով մը ատակեան սիստեմի եւ այդ դարաշրջանի դրամագործութիւնը: Հայաստան գտնուած հելւենիստական դրամները, որոնց մասին

The book is divided into five chapters where the monetary circulation of Armenia of sixteen centuries is discussed.

In the first chapter the author describes the earliest coins discovered in Armenia, dating VI-V centuries B.C., found in the Ayrarat and Siwniq districts of Armenia. Mousheghian concludes that these were not incidental, but are evidence pertaining to economic life. The coins of the satrap of Western Armenia, Tiribazus, were issued in the Cilician cities of Issus, Mallus, Soli, and Tarsus, 386-380 B.C. The names of Tiribazus and the cities are inscribed in Greek and also in bilingual, Greek and Aramaic. The coins of the Eastern Armenian satrap Orontas (Yerouand) were issued in the cities of Lampsacus, Cisthene, and Clazomenae of Asia Minor, 362 B.C. The portraits on the coins of Orontas are the only official testimony for the Armenian viceroy Yerouand in the Armenian political history at the decline of Achaemenid domination.

The second chapter presents the ancient Hellenistic coins circulated in Armenia, starting from the IV century B.C., and an introduction on the metrology of the Attic system and the manufacture of ancient Greek coins. The discussion includes the coins unearthed in Armenia as follows: Alexander the Great of Macedon and his successors, the Armenian kingdom of Sophene, Artaxiads of Armenia, Phoenicia, Parthia, and

Տեղինակը կը խոսի, հետեւեալներն են. - Աղեքսանդր Մակեդոնացին եւ իր յաջորդները, հայոց ծովաց թագաւորութիւնը, հայոց Արտաշէսեան թագաւորութիւնը, Կապաթովկիլիա, Պարթեւաստան եւ հոռմէական հանրապետութիւն: Ոչ-հայկական դրամներու շրջանառութեան իմաստը եւ անոնց ապրանքա-դրամական յարաբերութիւնները միջազգային առեւտուրի նամբաներուն հետ ուսումնասիրուած է:

Երրորդ գլխուն մէջ հեղինակը կը քննարկէ Հայաստանի դրամական շրջանառութիւնը հիմնուած դրամագիտական վկայութիւններու վրայ յայտնաբերուած Հայաստանի մէջ: Քննարկուած են հետեւեալները. - հոռմէական դրամներու չափազիտութիւնը, հայ Արշակունեաց Վոնոնի դրամը կոխուած 8-16 թ.թ., եւ Արշակի դրամը կոխուած 35 թ.թ., սպարթեւ գահակալներու դրամները, Հայաստանի Արտաշէսեան հարստութիւնը, Հոռմի կայսերական դրամները եւ վերջինը՝ Արտաշատ քաղաքի դրամը քննարկուած է մանրամասնութեամբ:

Չորրորդ գլխուն մէջ ուսումնասիրուած են սասամեան արծաթէ դրամները գ դարէն (Արտաշէլր Ա, 224-341) մինչեւ է դար (Յազգելր Գ, 632-651) եւ լայ բիւզանդական ոսկիէ ու արծաթէ դրամները գ դարէն (Թէոդոսիոս Ա, 379-395) մինչեւ է դար (Կոստանդ, 643-668) որոնք գտնուած են Հայաստան քաղմաթիւ դրամական գանձերով: Այս դրամներու մեծամասնութիւնը հասած է Արեւելքի եւ Արեւմուտքի ապրանքա-փոխանակութեան թերումով Հայաստան՝ ուր ան մեծ դեր կատարած է իր ուազմական դիրքով: Մակայն սասամեան դրամներու մի կարեւոր մասը թողարկուած է նաեւ Նախճեւանի եւ Դուհինի դրամահատարաններուն մէջ:

Վերջին գլուխը կը ներկայացնէ արաբական խալիֆայութեան Արմինիա վարչական նահանգին մէջ գտնուած դրամական զանցերը որոնք կ' ապացուցանեն՝ թէ Հայաստանը կապուած է Միջազեարի, Իրաքի, Միջերկրականի աֆրիկան շուկաներուն հետ, ինչպէս նաեւ իրանական նահանգներու ապրանքա-փոխանակութեան կեղ-

Roman Republic. The significance of all non-Armenian coins, with respect to international trade routes through Armenia is discussed.

In the third chapter the author discusses the coins circulated in Armenia, based on numismatic evidence unearthed in Armenia. The following are discussed: the metrology of Roman coins, the coin of Armenian Arsacids Vonones struck in 8-16 A.D. and Arsaces struck in 35 A.D., the coins of Parthian rulers, the Artaxiads of Armenia; Roman Imperial coins, and lastly, the coin struck by the city of Artaxata is discussed extensively.

The fourth chapter treats the Sassanian silver coins from the III century (Ardaser I, 224-241) to the VII century (Yazgard III, 632-651) and early Byzantine gold and silver coins from the IV century (Theodosius I, 379-395) to the VII century (Constans II, 643-668) unearthed in Armenia, with numerous hoards, are discussed. Most of these coins reached Armenia through international commerce between East and West, in which Armenia played a very strategic role. However, a good part of the Sassanian coins were issued in the mints of Nakhjevan and Dvin.

The last chapter presents a detailed analysis of numismatic evidence of coin hoards of the Arminiyyah state of Arab Caliphate which indicates that Armenia is linked to the markets of Mesopotamia, Iraq, Mediterranean Africa, and also to the commercial centers of the states of Iran. The international trade of Armenia with Eastern countries is observed within the sphere of the Abbasid monetary circulation. The coins issued by the new and strong dynasties from IX-X centuries did not change the monetary characteristic of Armenia. The Ara-

բոններուն հետ: Հայաստանի միջազգային վաճառականութիւնը Արեւելքի երկիրներուն հետ կը դիտուի առաւելապէս արքասեան դրամներու շրջանառութեան ներքին ոլորտին հետ կապուած: Թ-ժ դարերուն մէջ հզօրացած հարստութիւններու թողարկած դրամները չփոխեցին Հայաստանի դրամական տնտեսութեան ընորշութիւնը: Հայաստանի մէջ թողարկուած արքաստան արծաթէ դրամներու քազմաթիւ օրինակներ յայտնաբերուած են եւրոպական գտնածերու կազմին մէջ: Անոնք ի յայտեկած են ոչ միայն կեղրոնական նորութիոյ մէջ, այլեւ հետեւեալ երկիրներուն մէջ.- Մերձբալթեան երկիրներ, ֆինլանդիա, Շվեդիա, ԷԵ-Հաստան, Գուալանդ կղզի, Իանիա, Գերմանիոյ ծովամերձ շրջանները եւ այլուր: Քննութիւնները ցոյց կու տան որ զերմանական ու սլավոնական շրջաններուն մէջ յայտնաբերուած թ-ժ դարերու գտնածերուն մէջ յաճախ գտնուած են Արմինիա, Առան, Իերողատ (Պարթաւ), Երբեմն-Երբեմն Մաղեն Բաջունայս, Հարունիա, Հարունաբաղ, ալ-Բար, Դիբիլ (Դին), Հարունիա, Առան, Իերողատ (Պարթաւ), Երբեմն-Երբեմն անցած դարերուն ընթացքն: Ցուսակի է որ հեղինակը շարունակէ պիտի ընծայել մեզ Հայաստանի մէջ շրջանառութիւն կատարած դրամները եւ յայտնաբերուած գանձերը մինչեւ ի դար:

Գիրքը լաւ պատրաստուած ուսումնասիրութիւն մըն է, տպուած Միթարեան Հայրերու խնամեալ բծակընդութեամբ:

Մուշեղեանի ներկայ մենագրութիւնը մեծ աղքիւր մըն է պատմական վկայութիւններու բոլոր անոնց համար որոնք կը հետաքրքրուին Հայաստանի պատմութեամբ կապուած Արեւելքի եւ Արեւմուգքի միջազգային յարաբերութեան:

Ե. Թ. Ներսէսեան

bicized silver coins issued in Armenia are discovered in numerous European coin hoards. They are unearthed not only in central Russia but also in Baltic countries like Finland, Sweden, Poland, Gotland Island, Denmark, Germany, etc. The examinations reveal that the coins have the names of the mints Arminiyah, Berdat (Partav), occasionally "aden Bajunis, Haruniya, Harunabad, al-Bab, Dabil (Dvin), Tiflis, Ganja (Gandzak), Bitlis, Nisibin, etc., inscribed with Arabic letters.

Mousheghian's book is a first in the field of Armenian numismatics. It shows exactly what type of coins circulated in Armenia throughout the past centuries. It is only hoped that the author will not stop here, but will continue and present us the monetary circulation in Armenia up to the twentieth century.

The book is well written, very scholarly, printed with the meticulous care of Mekhitarist fathers, with presentable appearance.

Mousheghian's present monograph is a great reference-source to all those historians who wish to study the history of Armenia in relation to international trade between East and West.

Y. T. Nercessian

According to Isa Salman, the director of Iraqi Museum, the earliest known post-reform Umayyad dirham bears the date A.H. 78 (A.D. 697/698) and is inscribed Arminiyah. Sumer, Vol. XXVII (Bagdad, 1971), pp. 147-152, pl. I. In Arabic.

ՄՈԽԴՈԼՆՐԻ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ՀՐԱՄԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Հնագիտկան քննութիւները բացայացել են, որ մոնղոլական մշակոյթը մեծապէս առնչւում է համայնական ժամանակներում Չինաստանի հուսիս-արեւելքում տարածուած հոների ու նրանց նախնիների հետ, որոնցից սերուած են համարւում նաեւ թուրքական ցեղերը:

Մոնղոլ անուանումը լայն առողջութերաբերում է բոլոր այն ժողովուրդներին, որոնք խօսում են մոնղոլերէն լեզուով այսինքն ոչ միայն մոնղոլներին, այլ եւ բուրեաթներին կամ միկներին, խարաչիներին, դահուրներին եւ շատ ուրիշներին: Նեղ առողջով մոնղոլ անուանումը վերաբերում է միայն բուն Մինորլիայի տեղաբնիկներին: Մարդաբանական տեսակետից մոնղոլները ներկայացնում են կենտրոնական Ասիայի ամենազանգուածային ցեղը որը յայնի է մոնղոլուիդ անունով: Աւոսմասիրութիւնները պարզել են նաեւ, որ արդէն ժք դարի վերջին մոնղոլները լայնօրէն տարածուել էին Բայկալ կամ լծի եւ Ալթայի շրջաններում, Իրահշ ու Ենիսէյ գետերի ակունքային տափաստաններում եւ անտառներում: Զբաղուել են որսորդութեամբ ու անսասնապահութեամբ: Պահել են ոչ խարների հօտեր եւ ծիերի երամակներ, կոռուել են զիշտաիչ զազանների դէմ: Մոնղոլական համայնքում իշխել են ունեցուածքի տէրերը (Մոյաները), որոնք ընչազուրկներից (Նեոքարներից) կազմել էին իրենց զօրքերը: Ժք դարի վերջին հիմնականում աւարտուել էր մոնղոլական համայնքների միաւորումը եւ ստեղծուել էր ուղմագիտական ընոյթի համամոնդուական պետութիւնը: 1206 թ. խոշոր ֆէոդալները (խաները) Ցեմուչին խանին ընտրել էին որպէս զլխաւոր խան, որին շնորհել էին "Ջինզիկ" տիտղոսը, այսինքն "աշխարհականիխան":

Չինզիկ խանի զօրքերը հետազյուած աւալեցին իրենց արշաւանքները դէպի Չինաստան, Միջին Ասիա, Մուսաւատան, Հնդկաստան եւ անզամ փորձեցին մտնել Արեւմտեան Սւրոպա: Արդէն ժք դարի կէսին առաջացել էր հսկայածաւալ մոնղոլական կայրութիւնը, որն ընդգրկել էր իր մէջ զրեթէ ողջ Ասիական մայրցամաքը եւ Արե-

ON THE MONGOLS AND THEIR COINS

The archeological examinations reveal that the Turkic races, which are considered descendants of the Huns and their ancestors, spread in north-east China, are greatly related to the Mongol culture.

The Word Mongol, in a broad sense, is given to all those peoples who speak the Mongol language, that is, not only the Mongols but also Buriats, Kalmyks, Karachids, Dahurs, and many others. Strictly speaking, the word "Mongol" is given only to Mongol natives. From an anthropological point of view, the Mongols represent the most populous race of Central Asia, which is known as "Mongoloid." The studies also reveal that at the end of the XII century the Mongols were spread in the Lake Baykal and Altai regions, and in the steppes and forests at the source of the Irtysh and Yenisey rivers. Their main source of occupation was hunting and animal husbandry. They have kept flocks of sheep and herds of horses, and fought against wild beasts. In the Mongol community the property owners (Noyas) have ruled and formed their regiments from the proletarians (Nyokars). At the end of the XII century the unification of the Mongol community was completed and the feudal all-Mongol government was created. In 1206 the great khans elected Temujin Khan as their khan and gave him the title of "Jengiz-Khan," that is "conqueror" khan.

Eventually, the forces of Jengiz-Khan expanded their invasion toward China, Middle Asia, Russia, India, and even tried to enter Western Europe. Already in the middle of the XIII century a huge Mongol Empire was formed, which embraced practically the complete Asian continent and a

ւելեան Եւրոպայի զգալի մասը: Զինզիզ խանի մահից յետոյ այդ կայսրութիւնը քաժանուեց նրա որդիների մրցեւ: Ուսւսաստանում հաստառուել էին Հուչեանները (Ոսկէ հորդա), Միջին Ասիայում Հաղաթեանները, Պամիրի եւ Տեան-Շեանի շրջաններում՝ Ուզենդյի զարմիկները, Զինաստանում՝ Տուլույ ժառանգները, Զինաստանում՝ Տուլույ ժուեանները:

Չուննալով պետական գործերի կառավարման սեփական փորձ, մոնղոլները մեծապէս օգտագործում էին նուանած երկրների մասնագիտական ուժերը, յատկապէս զիտութեան, արուեստի ու առեւարի մարդկանց:

Ապրանքային փոխանակութեան պահանջների համար մոնղոլական խանները թողարկել էին տալիս ոսկէ, արծաթէ ու պղնձէ դրամներ որոնք դրուագւում էին նրանց լայնածաւալ տիրակալութեան տարբեր եկրներում: Դրամների թողարկումը կատարում էր միջազգային շուկայում ընդունուած կշռային չափերի սկզբունքներով ըստ որում Մերձաւոր եւ Միջին Արեւելքում, ինչպէս նաեւ Ոսկէ հորդայի ուսւսական շուկաներում դրամական միաւորների անուանումները շարունակում էին մասալ անփոփոխ, ինչպէս ընդունուած էր նախամոնղոլական ժամանակներում, այսինքն ոսկէ դրամը կոչում էր դինար, արծաթը՝ դիրհեմ, պղնձը՝ ֆոլուս: Ու տարբերութիւն վաղ մոնղոլական դրամների, ուշ մոնղոլական դրամները թողարկում էին նուազեցուած կշռային չափերով: Այսպէս, օրինակ, հիմնական միաւորը դիրհեմը, Հազան Սահմուղի (1295-1304) օրոք ներկայացնում էր 2.15 գրամ արծաթ, իսկ Աբու-Սահիդի (1317-1335) գահակալութեան վերջին տարիներին հանդէս էր գալիս 1.40 գրամ արծաթի պարունակութաեմբ, այսինքն մօտ կիսով չափ պակաս կշռային չափով:

Պղնձէ դրամները թողարկում էին, 14.45 գրամից մինչեւ 2 գրամ կըշոյին չափերով:

Աբու-Սահիդի օրօք թողարկուած պղնձէ դրամները պահպանուել են միջին հաշուով 8.5-10 գրամ կշռոներով: Ոսկէ դրամները թողարկում էին տարբեր կշռային չափերով յաճախ մէկ մսխալ քաշով:

Պաշտօնական զրագրութիւններում օգտագործում էր արաբերէնը, պարսկերէնը եւ ույղուրերէնը: Վերջինիս

good part of Eastern Europe.

After the death of Jengiz-Khan, the empire was divided among his sons. Juji (Golden Horde) was established in Russia, Jagatar in middle Asia, the cousins of Ogotai in Pamir and Tien-Shan districts, the successors of Tului in China, and the Hulagus in Iran.

The Mongols, lacking experience in governing, utilized the local specialized forces of occupied country, particularly the men of science, art, and commerce.

The Mongol khans struck gold, silver, and copper coins in different countries of their huge domination to satisfy the demand for the trade. The coins were issued according to international accepted metrological standards. Accordingly, in the Near and Middle East, as well as in the Russian markets of Golden Horde, the monetary denomination nominations continued to remain the same as it was in the pre-Mongol periods, that is, the gold coin was called dinar, the silver coin was called dirham, and the copper coin was called falus. In contrast to early Mongol coins, the late coins were issued with reduced silver. Thus, the basic silver denomination dirham, during the days of Ghazan Mahmud (1295-1304) was 2.15 gm. silver; but during the last years of Abu Said's reign (1317-1335) they were struck in 1.4 gm silver content, which is half as much as the original weight.

The copper coins were issued differently, in 14.45 to 2.0 gm.

The preserved copper coins issued during the days of Abu Said weighed 8.5 to 10 gm. The gold coins were issued in different weights and often weighed one misghal.

The official ledgers had utilized the Arabic, Persian, and Uigur languages. The latter was the basic form of writing in

Մոնղոլերէն լեզուի գրութեան հիմնական ծեւն էր դարձել: Սակայն մոնղոլական ծագում ունեցող տարբեր դինաստիաների դրամները վըկայում են, որ թողարկուած դրամական միաւորի վրայ գրութիւնները նշւում էին առաւելապէս արաբերէնով, չնայած հանդէս էին զալիս նաեւ ույզուրերէն լեզուի արձանագրութիւններ, նուիրուած իշխանի անուանը ու տիտղոսներին: Բացառութեամբ վաղ մոնղոլական շրջանի մի քանի դրամներից (ձիաւոր նետածիզ զինուորի պատկերով), մասցած բուոր դրամները թողարկըւել են առանց մարդկային պատկերների: Պատկերաւոր դրամների թողարկումը արգելուած էր մահմեդականութեան կողմից:

Արաբերէն արձանագրութեամբ դրամների վրայ նշւում էին նաև եւ առաջ մահմեդական կրօնի քանածեւը (ընդարձակ կամ կրծառ ծեւով), երբեմն առանձին ասոյթներ, քաղւած դուռանից եւ այսուհետեւ իշխող խանի տիտղոսաւոր անունը, ինչպէս նաեւ դրամի թողարկման տարբիւը եւ այն քաղաքի անունը, ուր կատարուել է դրամական միաւորի դրուագումը: Հարկ է նկատի ունենալ, որ մոնղոլները հեռաւոր Արեւելքում հաղորդակից էին դարձել բուղդայականութեանը, որը բուն Մոնղոլիայում հանդէս եկաւ լամակի սկզբունքով: Խոկ Միջին Ասիայից մինչեւ Փոքր Ասիա, ինչպէս նաեւ Մերձվոլգեան շրջաններում, Միթիրում, հարաւային Մոււսաստանում եւ ողջ Իրանում մոնղոլները աստիճանաբար դարձել էին մահմեդականներ: Սակայն ի արքերութիւն սունի դաւանանքը կրող մոնղոլական խանութիւնների, Իրանի մոնղոլները (Հուլագուեանները), հարել էին մահմեդականութեան շիհ դաւանանքին, որի արաբերէն բանձեւը դրոշմում էին իրենց դրամների վրայ եւ այն տարածում ամենուրեք: Բազմաթիւ փոփոխութիւններով է զարգացել պատմութիւնը մոնղոլական տիբապեառութեան օրօր: Այդուհանդերձ ներքին ու արտաքին պայքարը, որ ծաւալուել էր մոնղոլական խանութիւնների, ինչպէս նաեւ

Mongol. The coins originating from different Mongol dynasties testify that the legends on the coins are inscribed mostly in Arabic. The name and title of the prince are inscribed in Uigur script. Most of the Mongol coins are issued without figures except for a few which display an equestrian warrior with bow and arrow. According to Muhammadanism, the striking of coins with human portraits was prohibited.

First of all quotations were from Muhammadan religion, in Arabic script, and were noted on the coins (abbreviated or unabridged) sometimes separate proverbs were quoted from Koran. The name and title of the person as well as the date of the issue and the name of the mint were also inscribed on the coins. It should be noted that in the far East the Mongols were converted into the Bughdayid religion, which appeared in Mongolia with the principles of Lamaism; but from middle Asia to Asia Minor, as well as the districts near Volga, Siberia, southern Russia, and whole Iran, the Mongols gradually had been converted to Muhammadans. In contrast to the Sunnite faith of the Mongol khanates, the Mongols of Iran (Hulagu) had accepted the Shiite faith of Muhammadan religion; and they inscribed its Arabic expressions on their coins and spread it everywhere. The history has advanced with numerous changes during the days of Mongol domination. The Mongol Empire was destroyed because of internal and external strifes, rivalries between Mongol khanates, and the struggle between Mongol conquerors and the native peoples. It was destroyed in

մոնղոլ զաւթիշների ու տեղական ժողովուրդների միջեւ վերացրեց մոնղոլական աշխարհակալութիւնը: Հիւսիսային Չինաստանում, Միջին Ասիայում եւ Իրանում այն վերացած դա ղարի երկրորդ կէսին: Մաւերան-նահրում, Իրանաստանի հարաւային եւ Արեւմտեան Սիբիրում մոնղոները իշխեցին մինչեւ ժա ղարի վերջը, իսկ կրիմում մինչեւ 1783 թիւը:

(Շար. 5)

Խ. Ա. Սուշեղիան
Երեւան

the second half of the XIV century in Northern China, Middle Asia, and Iran. The Mongols ruled in Mawarannah, southern Russia, and Western Siberia till the end of the XVI century, in Crimea till 1783.

Kh. A. Mousheghian

(To be cont. 5) Yerevan

ARMENIAN NUMISMATIC BIBLIOGRAPHY AND LITERATURE

MOUSHEGHIAN, KH. A. Les échanges internationaux de l'Arménie aux 8e-10e siècles, par X. A. Mušeleyan. Revues des Études Arméniennes, New Series, Vol. XIII (1978-1979), pp. 127-164. In French.

See abstract printed in Armenian Numismatic Journal, Vol. V, No. 4 (December 1979), p. 43.

MOUSHEGHIAN, Kh. A. Dramagitakan vgayut'yunner /Numismatic witnesses/ - Դրամագիտական վկայություններ, զրեց Խաչատուր Սուշեղյան. Hayreniky Dzayn, Vol. XVI (December 19, 1979), No. 51 (751), pp. 5-6, illus. In Armenian.

The article is written on the occasion of the donation of Grigor Mazlumian's numismatic collection to the State Museum of Armenian History. The rich collection includes coins belonging to the Artaxiads of Armenia, which completes the series of ancient Armenian coins of the Museum. The coins mentioning the Armeno-Roman relations, struck during the period of establishment of Armenian Arsacids, has historical significance. The overwhelming portion of Mazlumian's collection consists of Armenian lettered coins, attributed to the kingdom of Cilician Armenia, which present most of the monarchs who headed the medieval government. YTN

ARAKELIAN, B. N. Peghumner Artashatum /Excavations in Artaxata/ - Պեղսումներ Արտաշատում. Hayreniky Dzayn, Vol. XVI (November 28, 1979), No. 48 (748), p. 4. In Armenian.

According to Babken Arakelian, during the archaeological excavations of Artaxata, till today, more than eighty coins have been discovered. Beside the coins of Tigranes II and Artavasdes II, the coins of eight countries have been discovered. YTN